

А. А. Сагаровський

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

До лексикографічного представлення говірок Центральної Слобожанщини

Сагаровський А. А. До лексикографічного представлення говірок Центральної Слобожанщини. У статті йдеться про стан виготовлення «Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)», наголошено на інтересі О. О. Потебні до лінгво-етно-культурного середовища цього регіону. Автор у дискусивному порядку пропонує обговорити питання включення до діалектологічних українських словників деяких груп лексики (росіянізми, рідкісні слова (форми), «делікатна» лексика, відвигукові утворення, звуконаслідування), відповідаючи на нього позитивно.

Ключові слова: *діалектема, діалектна лексика, діалектний словник, діалектна лексикографія, О. О. Потебня, Центральна Слобожанщина (Харківщина).*

Сагаровский А. А. К лексикографическому представлению говоров Центральной Слобожанщины. В статье идет речь о состоянии изготовления «Диалектного словаря Центральной Слобожанщины (Харьковщины)», обращено внимание на интерес А.А.Потебни к лингво-этно-культурной среде этого региона. Автор в порядке дискуссии предлагает обсудить вопрос включения в диалектологические украинские словари некоторых групп лексики (россиянизмы, редкостные слова (формы), «деликатная» лексика, отмеждоментные и отзвукоподражательные образования), отвечая на него положительно.

Ключевые слова: *диалектема, диалектная лексика, диалектный словарь, диалектная лексикография, А. А. Потебня, Центральная Слобожанщина (Харьковщина).*

Sagarovski A. To lexicographical demonstration dialects of Central Slobozhanshchyna. This article about stage of compiling 'Dialectal dictionary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv)'. We pay attention on interest of O. Potebnya to lingui-ethno-kultural environment of this region. Author proposes to discuss the question about inscribing in dialectological dictionaries some groups of vocabulary (the russianisms, rare words (forms), 'delicate' vocabulary, the forms that descend from interjections and onomatopoeias). Author answers this question positively.

Key words: *dialectem, dialectal vocabulary, dialectal dictionary, dialectal lexicography, O. Potebnya, Central Slobozhanshchyna (Kharkiv).*

Різноманітний науковими інтересами й великий у досягненнях, О. О. Потебня лишив глибо-

кий слід як мовознавець, філософ, фундатор славетної колись Харківської лінгвістичної школи.

Народившись на Слобожанщині (практично) і працюючи тут же (у Харківському університеті), він знав рідну йому українську мову, невтомно трудився в її царині, власне, в одному з листів (до Адольфа Патери) він написав, що обставини життя склалися так, що у наукових його заняттях вихідною точкою, можливо, непомітною для інших, була малоруська (за тодішньою термінологією) мова і малоруська народна словесність, коли б ця вихідна точка і пов'язані з нею почуття не були йому дані, якби він виріс поза цим зв'язком, то навряд чи працював би у науці.

Немалий унесок О. О. Потебні в українську діалектологію й історію мови, про що писали свого часу С. Бевзенко, З. Бичко, І. Білодід, О. Білодід, В. Брахнов, Л. Булаховський, Л. Веневцева, О. Ветухов, А. Москаленко, І. Олійник, С. Самійленко, Ю. Франчук й ін. (напр., [4:35–42, 43–54, 75–84]). У «Заметках о малорусском наречии» (1871 р.) Олександр Опанасович учинив доволі коректний навіть для сьогодення стану розвитку діалектологічної науки поділ нашої мовленнєвої території, виділивши діалекти український, подільський, галицький, карпаторуський, волинський, північний (із говорами сосницьким і заблудівським), оперував українським говірним матеріалом у роботах «О звуковых особенностях русских наречий» (1865 р.), «К истории звуков русского языка» (1876 р.). Послугувався великий учений діалектним українським фактажем і в аналізі робіт М. Андрієвського, П. Житецького, О. Соболевського, у численних етимологічних нотатках (1876–1891 рр.).

Власне, наш великий земляк був засновником історичної й синхронної діалектології в Росії, і ще на початку ХХ ст. академік І. Ягич в огляді історії слов'янської філології авторитетно й обґрунтовано сказав, що ніхто не умів у той час із суто наукової точки зору аналізувати особливості руських наріч, як О. О. Потебня.

Потебня О. О. готував окрему капітальну працю, яку, очевидно, можна було б назвати «Етимологічним словником східнослов'янських мов», про що є архівні факти, свідчення й роботи М. Булахова, О. Ветухова, І. Іваницької, А. Майбороди, Ф. Медведєва, М. Наконечного, О. Розенберга (напр., [4:24–25, 85–93]), і де, безперечно, представлено й ілюстрації з українськомовної сфери.

Зрозумілі відданість, інтерес О. О. Потебні до мовленнєво-культурних реалій Слобожанського краю, які виявилися, зокрема, й у науковому (чулому, сказати б) редагуванні чотирьох томів «Сочинений Григория Федоровича Квитки» (Х., 1887–1890), де визначний філолог праг-

нув зберегти місцеві (аж до фонетичних) особливості, бо вважав прозові художні тексти (у тім числі й Квітчині) важливим фактором фіксування й матеріалом подальшого вивчення історії української мови.

До речі, кафедра української мови Харківського університету немало зробила у лінгвістичному дослідженні Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, організовуючи відповідні читання, конференції (див. хоча б [2:73–147]), видавши тритомний «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» (Х., 1978–1979).

Ясна річ, що у міру можливого вивчаємо й фіксуємо «прихарківське» мовлення, недостатньо, як на нас, досліджене й реалізоване у помітних (бодай хоч обсягом) словниках, монографіях.

Автор цієї статті (з помічниками) уже з десятирок років цілеспрямовано досліджує говірки Центральної Слобожанщини: здобуто фактаж із 353 населених пунктів, сформовано картотеку діалектизмів регіону орієнтовно на 30000 одиниць [3], виготовлено комп'ютерно-принтерні варіанти трьох томів майбутньої роботи (близько 9000 діалектем), підготовлено у друк перший випуск матеріалів до діалектного словника Центральної Слобожанщини («А – Об'ясняється» на 9000 одиниць опису) і робота, зрозуміло, триває.

Про «Діалектний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини)» маємо немало публікацій, його «ідеологія», параметри детально подані, наприклад, в одному з наших методичних посібників [5:15–40].

Є в україністиці кілька високого рівня говірних словників (напр., [1; 6]), було немало нарад, конференцій, семінарів, присвячених регіональній лексикографії (Житомир, Запоріжжя, Київ, Луганськ, Ужгород, Чернівці [7]), та все ж безпосередня практика komponування такого типу робіт виявляє безліч конкретних більших чи менших лексикографічних проблем.

В одній із попередніх статей [6:176–178] ми вже торкалися певних труднощів уведення/неуведення до діалектного словника фонетичних діалектизмів, у цій роботі маємо на меті звернути увагу колег на проблеми включення/невключення деяких груп територіальної лексики (і семантики), можливо, викликати дискусивний інтерес із цього приводу.

Майже для всіх українських говірних місцевостей є звичайною функціональна присутність немалої кількості різноманітних росіянізмів (чи схожих утворень), надто, у силу географічного розташування (і не тільки), вона характерна Центральній Слобожанщині: *бред, бредень, бредить, вдребезги, вец, винт, винтить, ворос, воспитаний, воспитаник, воспитанка, воспитання,*

воститатель, воститателька, воститательшия, воститувать, даже, ежедневний, ежедневно, елі, еслі, жалоба, жалуваться, желізнодорожний, желізнодорожник, желізнодорожниця, жолудок, жолудочний, заказ, заказувать, заключать, заключення, заключонна, заключонний, застройний, застройка, застройщик, застройщица, застроювать, застроюваться, застьогнений, застьогнуто, застьогувать, застьогуваться, заторможений, заторможено, заторможувать, заторможуваться, затормозювать, затормозюваться, защита, защитаний, защитано, защитний, защитник, защитниця, защитувать, защитуваться, защищати, защищатися, заявленіє, звиняйте, звиняти, звинятися, зволюваний, зволювають, зданіє, здельник, здельниця, здельно, здельщик, здельщица, здыхатель, здыхателька, здіватель, здівателька, здівательниця, здіваться, зівака, зівання, зівать, зівко, зівковитий, зівкуватий, зівок, зівучий, знакове, знакомий, знакомить, знакомиться, знакомо, знакомка, знакомочка, знакомчик, знистожать, знистожений, знистожено, зрив, зривать, зривник, зривниця, каждый, каждодневний, кажется, кажись, кажний, качественний, качественно, качество, колхозний, колхозник, колхозниця, кровозліяння, ландиш, хуже, худий, очірідь, очірідний, получают, полученний, понімають, сключать, сключення, сключонний, участвувать, участковий, участок, понімання, понятливий, – і таких слів (форм) тисячі.

Будь-який «діалектний» лексиколог-практик не хоче втратити, не зафіксувати рідкісні слова (форми), хоч і переконаний що вони представляють далеко не весь мовленнєвий регіон. Їх надзвичайно важко виявляти, але без засвідчення вони можуть зникнути, принаймні на Харківщині вони у нечастому вживанні: *гатючення, гатяк, гатяцький, гатячення, гатячка, гаряшки, грамотун, грамотуха, губань, губеля, довжсина, знаюк, знаюн, зненарошки, зненарошкий, зненарошине, зненарошиний, зненарошино, їдомий, їство, їолопендря, їолопендя, їомжсить, їомжситься, кабітейка, кабітейочка, кагасня, кагаснятко, кагайха, кагай, кагайка, кагайський, кагайча, кагайчук, кагайчучка, кагаюк, кагаюка, кагаючка, кагая, кагаяка, кагаятко, кагаячий, клювак, клювачок, колорад, колюка, комизун, комизуха, кондрика, конозить, копши, копкий, косачка, наторопом.*

Здебільшого рідкісними є й різноманітні контамінативи: *гультяка, кашкихать, кашихикать, кашихичка, копиряти, кущавина, кушарник, хустовичок, цурпалка*.

Надзвичайно цікавою, багатоманітно репрезентованою є сфера своєрідної «делікатної» лексики на означення певних (як дехто сприймає, соромітних) частин людського організму,

фізіологічних дій, їх результатів тощо. Ці номени, очевидно, здебільшого загальноукраїнські, але в ніяких словниках майже не представлені (перепрошуємо надто цнотливих): *бздіть*, *бздо*, *бздун*, *бздуняка*, *бздуняра*, *бздуняцький*, *бздунячка*, *бздунячний*, *бздуха*, *бздох*, *дрисля*, *дриснява*, *дристати*, *дристулька*, *дристуля*, *дристун*, *дристунець*, *дристуняка*, *дристуха*, *дристушка*, *дришля*, *дришня*, *дришнява*, *дришнявий*, *дришнявка*, *дрищати*, *жопа*, *жопастенький*, *жопастий*, *жопастик*, *жопатенький*, *жопатий*, *жопатик*, *жоперя*, *жопище*, *жопка*, *залихосрачуватися*, *засерочка*, *засеря*, *засирати*, *засиратися*, *засранець*, *засранка*, *засрано*, *засраночка*, *засранчик*, *засранчикок*, *засратий*, *засрато*, *кака*, *какало*, *какати*, *каки*, *какулічки*, *какулька*, *какульки*, *какуля*, *какун*, *какунець*, *какунчик*, *какуха*, *какушка*, *какушки*, *срать*, *срака*, *сракеля*, *срачище*, *срачка*, *стикун*, *стикунчик*, *стикуха*, *стяки*, *стяти*, *сцикун*, *сцикунець*, *сцикунчик*, *сцикуха*, *сяки*, *сяти* й ін.

Говірки Центральної Слобожанщини, як, сподіваємося, й інших територій, рясні й різноманітні на відвигукові, відзвуконаслідувальні утвори, яким теж можна знайти місце у словнику: *акишкать, акозькать, алялякать, арякать, арярякать, вижвикувать, виживкувать, гульгулькать, гулькать, декало, декалка, декалочка, декать, дирдикання, дирдикало, дирдикалка, дирдикать, дирдичка, коликалка, коликало, коликать, мамкалка, мамкало, мамкання, мамкать, мамчить, папкало, папкать, папчить, стопкать* і т. ін.

Очевидно, можна було б увести до словника певну кількість і таких арготизмів і жаргонізмів: *атас, бабки, бабульки, бакс, буза, бузить, жлоб, жолобиться, зелений, зелень, камарад, капуста, карапет, карапетка, карапетний, керя, кесик, кімарить, кориш, крутько, крутяк, мандро, мочить, перо, сявка, сяво, сявковитий, сявкувати, сявота, тачка, урка, уркан, урканка, хавало, хавальний, хавальник, хавать, хавка, шухер, шухериться, шухерний* і т. ін. Ми свідомі того, що вони не є у строгому розумінні регіоналізмами чи територіальними діалектизмами, але деякі з них здавна й активно вживаються, є реальними фактами мовлення навіть селян на помітно урбанізований, активній і багатоконтактній Харківщині.

Усі наведені вище своєрідні комплекти (росіянізми, рідкісні слова і форми, «делікатна» лексика, ономатопеїзми, жаргонізми, арготизми й ін.) практично відсутні, наприклад, у значних обсягом словниках Г. Аркушина [1], В. Чабаненка [8], і це зрозуміло, бо кожен укладач, принаймні частково, керується (і має на те певне право) своїми настановами, ідеологією, баченням «діалектності» того чи іншого матеріалу,

хоча ми і вважаємо питання не/включення його до територіальних лексиконів остаточно не розв'язаним (очевидно, цього ніколи і не буде), отже – дискусивним.

Сподіваємося, наш виклад уможливіє певні висновки про те, що лексикографічним представленням говірних територій доконечне слід займатися, надто, коли якісь щодо цього є *terra incognita*, (що стосується і Центральної Слобожанщини, яка, до речі, частково була і в колі лінгво-етно-культурницьких інтересів геніального О. О. Потебні). До того ж, наш мовленнєвий регіон важливий синхронно й діахронно, бо незаперечно велика його роль у сформуванні української літературної мови, адже він дотичний і багато в чому подібний до середньонадніпрян-

ського діалекту і мав такі лінгво-художні особистості, як В. Александров, Л. Боровиковський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Манжура, М. Петренко, Я. Щоголів, Д. Яворницький та інші, що творчістю популяризували його, упроваджували у суспільне життя.

Незаперечною універсальною цінністю для гуманітаріїв (і не тільки) може стати компонований нами багатотомний «Діалектний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини)».

У доборі фактажу до територіальних лексикографічних робіт виникають різноманітні більші чи менші проблеми, принципове розв'язання яких реальне у фахових дискусіях, приводом до однієї з яких може стати (на що сподіваємося) і матеріал цієї публікації.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. / Г. Аркушин. — Луцьк.: РВВ Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. — Т. 1: А—Н. — 2000. — XXIV + 375 с.
2. Збірник тез і повідомлень Республіканської наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня народження класика української літератури Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. — Х.: Харк. держ. ун-ту ім. О. М. Горького, 1978. — 178 с.
3. Картотека Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / [авт.-уклад. Сагаровський А.]. — Х.: Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна (машинопис), 2010. — 30000 один.
4. Матеріали III Республіканської славистичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження О. О. Потебні [«О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики»], (Харків, 23—27 груд. 1960 р.). — Х.: Харк. держ. ун-т ім. О. М. Горького, 1962 — 364 с.
5. Сагаровський А. Українська діалектологія: Навчально-методичні матеріали для студентів філологічного факультету / А. Сагаровський. — Х.: ХМЦ Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2005. — 56 с.
6. Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя М. А. Грицака // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (збірник наукових праць). — Ужгород, 2008. — Вип. 12. — 230 с.
7. Тези доповідей Міжвузівської наукової конференції з питань укладання обласних діалектологічних словників [Чернівці, 23—25 січня 1960 р.]. — Чернівці: Чернів. держ. ун-т, 1960. — 52 с.
8. Чабаненко В. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4 т. / В. Чабаненко. — Запоріжжя: Зап. держ. ун-т, 1992. — Т. 1: А—Ж. — 1992. — 324 с.